

סקירת ספרות

בכוח המחשבה :

זיכרונות בלתי שגרתיים של מסע אינטלקטואלי
יאנוש קורנאי (2006)

גור עופר

כלכלנים רבים של כלכלת הגוש הקומוניסטי לשעבר, וגם בין אלה שאינם כאלה, יזהו בודאי לפחות חלק מן המושגים הבאים: "ריכוזיות יתר" (Overcentralization), "תכנון דו שלבי" (Two level Planning), "אנטי-שווי משקל" (Anti-Equilibrium), "כלכלת מחסור" (Economics of Shortage), "מגבלת תקציב רכה" (Soft budget constraint) ו"מדינת רווחה לא בשלה" (Immature welfare state). רובם הם כותרות של ספרים שנכתבו על ידי קורנאי, וחלקם האחר מושגים שטבע והפכו לנכסי צאן ברזל בשימוש כלכלנים ואחרים. הסדר שבו הם מופיעים מתאר גם את התפתחות המחשבה של קורנאי, ובמידה רבה של התחום כולו, ואת האפיון של השיטה הכלכלית הקומוניסטית, בעיותיה, הסיבות לקריסתה, המורשת שהשאירה ודרכי "המעבר" ממנה והלאה.

יאנוש קורנאי הוא כלכלן הונגרי, קומוניסט ומרכזיסט נאמן בצעירותו שלימד עצמו כלכלה מערבית בעיקר באמצעות קריאה. בשנות החמישים הראשונות של המאה שעברה הוא ניסה להציע תיקונים לשיטת התכנון המרכזי אך לאחר מספר שנים, הרבה לפני שזה היה באופנה, נטש את אמונותיו כקומוניסט ואח"כ את תמיכתו בתורת הכלכלה של מרקס, והפך לכלכלן המוביל בניתוח השיטה הכלכלית ה"סוציאליסטית" בכל מה שהיה הגוש המזרחי. קורנאי הוא ללא ספק אחד מן הפרשנים המובילים של השיטה הקומוניסטית בעולם. כל עבודותיו החשובות תורגמו לאנגלית והתפרסמו במערב זמן קצר לאחר פרסומם בהונגריה. קורנאי בחר להישאר בהונגריה ולראות בה את ביתו, וגם כשהוזמן ב-1985 לשמש כפרופסור מלא באוניברסיטת הרוורד עשה זאת על בסיס חלקי (החלק השני היה במכון לכלכלה של האקדמיה למדעים בהונגריה, בה המשיך לעבוד מחצית השנה). לאחר פרישתו ב-2002 חזר להונגריה ולמכון ללמודים מתקדמים (Collegium Budapest) שם.

בראשית 2008 חגג קורנאי את יום הולדתו השמונים. חשבון פשוט מראה שבנוסף לקריירה אקדמית ומחקרית ארוכה, קורנאי חווה בחייו ועל בשרו את מוראות מלחמת העולם השנייה והשוואה, לווה את הקמת המשטר הקומוניסטי בהונגריה ואת תפוכותיו הרבות, ולבסוף את "המעבר" לכלכלת שוק ומשטר דמוקרטי. מהלך חיים כזה חורג בהרבה מעיסוק במחקר כלכלי אקדמי, ואכן האוטוביוגרפיה שלפנינו מתארת אירועים והתמודדויות גורליים ומשמעותיים הרבה יותר, ותהליך מתמיד של קבלת החלטות שתוצאותיהן עלולות

- Neumark D. and Wascher W. (1997), "Do Minimum Wages Fight Poverty?", *NBER Working Paper* No. W6127.
- Neumark D. and Wascher W. (2003), "Minimum Wages and Skill Acquisition: Another Look At Schooling Effects", *Economic of Education Review* 22, 1-10.
- OECD Employment Outlook (1998), *Towards an employment-centered social policy*, Chapter 2.
- Pischke J.S. (2004), "Labor Market Institutions, Wages and Investment", *CEsifo, Working Paper* No. 1278.
- Rosen S. (1972), "Learning and Experience in The Labor Market", *Journal of Human Resources* 1(3), 326-342.

להוביל לגרוע מכל. כך שלמרות שרוב הספר עוסק בהתפתחות העבודה המחקרית-כלכלית של קורנאי, הוא פורס מסכת חיים החורגת מכך בהרבה והכרוכה במידה רבה בלבטים והחלטות מוסריות קשות. לאלה אחזור בהמשך, אך נתחיל, כיאה לאכסניה כרבעון לכלכלה, בסקירת העבודה הכלכלית של קורנאי.

שתי העבודות החשובות הראשונות של קורנאי הן על "רכוזיות יתר" (1957), על בסיס עבודת הדוקטור שלו, שעסקה בכשלים של מערכת התכנון המרכזי בהונגריה (ובכלל), ועל "תכנון בשתי רמות" (1965), שעסקה בדרך אפשרית לתקן כשלים אלה ואחרים. העבודה על ריכוזיות היתר התבססה על הידע שקורנאי צבר בהיותו עיתונאי המופקד על תחומי החקלאות והתעשייה הקלה. מקור הכשלים היו חסרים ועיוותים בזרמי המידע המועברים מן השטח למרכז במעלה הסולם הביורוקראטי, אי יכולת שליטה ופיקוח וכשלים בשימוש בתמריצים יעילים מן המרכז הרחוק על מנהלי המפעלים בשטח. הכשלים הנובעים הם ההתרכזות בקריטריון עיקרי אחד למדידת תפקוד, הצלחה ותמרוץ חומרי, זה של מילוי מכסת התפוקה, והזנחה של קריטריונים אחרים חשובים יותר, שלא להזכיר רווחיות. ה"קידוש" של מילוי 100 אחוז של מכסת הייצור הביא לעיוותים במהלך הייצור, כמו האצת הקצב לקראת סוף השנה, הטיית הייצור לטובת מוצרים "רווחיים" לכאורה, הסוואה של פוטנציאל להגדלת התפוקה ולהתייעלות על מנת להוריד את מכסות התפוקה הנדרשות, התרכזות בהישגים לזמן קצר (מילוי התכנית השנתית) על חשבון התייעלות ושיפורים טכנולוגיים בטווח הארוך, הטיית תפוקה ל"כלכלה השנייה" ועוד כהנה וכהנה התנהגויות שיש בהן "סיכון מוסרי" (moral hazard).

עבודה זו, שפורסמה במערב ב-1959, דמתה להפליא לעבודות של חוקרים מערביים על התכנון המרכזי בברית המועצות שפורסמו באותה תקופה ושבחלקן היו מבוססות על תחקור של מנהלי מפעלים ובעלי תפקידים אחרים שערקו למערב בשלהי מלחמת העולם השנייה. התרומה של קורנאי הייתה חשובה במיוחד כעדות תומכת של חוקר מעבר למסך הברזל.

פתרון חלקי אפשרי לבעיות הנ"ל הופיע בעבודה על "תכנון בשתי רמות" (Kornai and Liptak, 1965). הרעיון המרכזי כאן הוא שהמרכז מחליט על מכסות תפוקה של סקטורים שלמים ועל בסיס זה הם מכינים תכניות ייצור עקביות. בדרך זו יש חסכון רב בהעברת אינפורמציה, וגם התמריצים לסקטורים יותר עקביים עם מטרות המרכז. תכנון בשתי רמות, שעיקרו דיאלוג בין המתכנן המרכזי לבין המפעל הבודד (בדומה לתהליך התכנון במציאות של אז) הוצע גם ע"י אוסקר לנגה בספרו הקלסי על כלכלה סוציאליסטית שאח"כ פותח למודל פורמאלי ע"י אדמונד מלינבו (Malinvaud, 1967). ההבדל הוא שבעבודה של קורנאי האיתות (סיגנל) של המרכז לסקטורים השונים הוא הכמות הנדרשת ולא המחיר כפי שמקובל בכל המודלים של ה"סוציאליזם של השוק". מודל אחרון זה היה החלוץ של רעיון ה"סוציאליזם של השוק" (market socialism) שעמד במרכז הדיון על רפורמה של מודל התכנון המרכזי במשך שנים רבות אח"כ. העניין במודל של קורנאי-ליפטק היה מועט יותר, אם כי מבחינה עקרונית הוא היה יותר עקבי עם הפרקטיקה של תכנון מרכזי.

למרות שכבר באמצע שנות החמישים זנח קורנאי את המרכסזם, עבודה זו על תכנון בשתי רמות, ועבודות נוספות הקשורות באותו, רעיון מעידות על מאמץ מחקרי שיאפשר

קיום יותר יעיל של מערכת התכנון. זה לא הפריע לשלטונות לראות בעבודות אלה כפירה בעיקר — "רויזניזם" — ועילה לחקירות משטרתיות ממושכות וחוזרות ונשנות.

העבודה על מודל התכנון האלטרנטיבי גירתה את קורנאי לכונן אחר, קריאת תיגר על תורת שווי המשקל הכללי ועקרונות הכלכלה הניאו-קלאסית בכלל. בספר "אנטי אקוויליבריום" (Anti-Equilibrium) שפורסם ב-1971 טוען קורנאי כי תורת שווי המשקל הכללי של וולרס (Walras), ארו (Arrow) ודברה (Debreu) אינה כללית דיה ומתארת רק חלק מן הפעילות הכלכלית במציאות. עיון בהרחבות שמציע קורנאי מראה שהן כוללות בעיקר שני מרכיבים: האחד, שורה ארוכה של "כשלי שוק" "כשלי אינפורמציה", "הוצאות עסקה" (transaction costs) ואיתותים (סיגנלים) המחליפים מחירים, והמגשרים בין מודל שווי המשקל האבסטרקטי למציאות (של מערכות שוק קפיטליסטיות וסוציאליסטיות כאחד); והמרכיב השני, מודל שווי המשקל הניאו-קלאסי הוא סטטי ולכן חסר בו המרכיב הדינמי של הגורמים המביאים לצמיחה כלכלית, נשמת אפה של הכלכלה הקפיטליסטית, מרכיב המטופל במידה רבה בנפרד ממודל שווי המשקל, במסגרת התיאוריה של הידושים טכנולוגיים וצמיחה כלכלית. הפירוש הניתן כאן לטענות של קורנאי מקובל על כולם ונידון בהרחבה בספרות הכלכלית. הדרך שבה בחר קורנאי לתקוף את תורת שווי המשקל, כמשגה כללי בתפיסת הכלכלה, והשימוש בשפה כלכלית שונה ועצמאית גרמה לאי קבלתה של העבודה, אם כי לא של מרכיבים ספציפיים בתוכה. באוטוביוגרפיה שלפנינו מאשר קורנאי כי "בעיה אחת (בספר) הוא הסגנון, או ה'ג'נר' בו נכתב" (עמ' 193); כי בספר לא העריך נכונה את תפקיד מודל שווי המשקל הניאו-קלאסי "היכול לשמש כאמת מדה שעל פיה ניתן לקבוע אילו סתירות קיימות בדרכי קבלת ההחלטות במציאות... בהשוואה למערכת עקבית של קבלת החלטות" (עמ' 185).

הן ב"ריכוזיות יתר" והן ב"נגד שווי משקל" ביקר קורנאי את האסטרטגיה של השיטה הקומוניסטית של צמיחה מהירה מדי ("rush growth") ושל צמיחה לא מאוזנת, העדפה מוגזמת של השקעה ושל ענפי התעשייה הכבדה על פני תצרוכת. שתי התופעות גרמו לדעתו לאי יעילות ולבזבוז משאבים. משנה מסודרת של טענות אלה הופיעה בספרו "צמיחה מאוזנת לעומת מואצת" (1971). גם ברעיונותיו בתחום זה כוון קורנאי לדעת

ה"סובייטולוגים" במערב שהדגישו נקודות אלה פחות או יותר באותה תקופה.² שמו של קורנאי קשור יותר מכל בשני המונחים המאפיינים כלכלה של תכנון מרכזי, "כלכלת מחסור" (הנגרם בין השאר ע"י) "מגבלת התקציב הרכה" (מת"ר, Soft Budget Constraint, SBC) ומטרת הצמיחה המואצת. הספר על כלכלת מחסור פורסם ב-1980 והמאמר הראשון על המת"ר פורסם ב-Kyklos (1986). הספר על כלכלת מחסור תאר את תופעת המחסור בכלכלה של תכנון מרכזי כתופעה כללית וכרונית, ועסק באריכות בתיאור התוצאות השליליות שלה: בתחום יעילות הייצור, שוק של מוכרים, העדר תחרות, האטת ההתקדמות הטכנולוגית ופגיעה ברווחת הצרכנים ע"י יצירת תורים, רכישה של תחליפים לא רצויים וכיוצא באלה תופעות ידועות. ההסבר של קורנאי לתופעה לא היה בתכנון לקוי, בקביעה במתכוון של מתירים נמוכים מדי או בכוונות רעות של המתכננים; זו הייתה תוצאה ישירה של השיטה. לכן, כל מה שניתן לעשות באמצעות רפורמות שונות הוא, אולי, להקהות במידת מה את התופעה. ההסבר העיקרי לתופעה הוא המת"ר, שעודד

1 בהקשר זה ראוי להזכיר עבודות של ברלינר (Berliner, 1957), גרניק (Granick, 1954, 1960) ונוב (Nove, 1958).

מפעלים להגדיל ביקושים להשקעות, לעובדים ולתשומות ושאפשר למפעלים מפסידים להתקיים במקום להסגר.

בעבודה זו, וכן בעבודות העוקבות על המת"ר, הדגיש קורנאי בעיקר את השפעתו על הרחבת הביקושים ובדרך זו על יצירת המחסור. ההסבר העיקרי למת"ר בעבודות אלה הייתה הגישה הפטרנליסטית של השלטון לגורל המפעלים והעובדים שבאחריותו. לא ניתן להרשות למפעל שהוקם ע"י השלטון להסגר, לפטר עובדים ולאבד ייצור של מוצרים חשובים. בראשית קורנאי ייחס רק חשיבות משנית לביטויים של "סיכון מוסרי" באמצעות המת"ר ושל השפעות שליליות שלה על תמריצים ולכן על יעילות ועל שיפורים טכנולוגיים. ברבות הימים הפכו תופעות והשפעות אלה של המת"ר לעיקר, הן במשטרים הסוציאליסטיים והן במערכות עסקיות וביורוקרטיות בכל מקום אחר. כך גם בעבודות מאוחרות יותר של קורנאי.

בניגוד לניכור ולדחייה של המערכת המושגית שבה השתמש קורנאי בעבודות על שווי המשקל הכללי ועל התכנון בשתי רמות, המושג של המת"ר, שצמח מ"מגבלת תקציב", מונח מרכזי של הכלכלה הניאוקלאסית, הפך למונח השגור בפי כל, נכס צאן ברזל של כלכלה זו. מעניין שדווקא המאמר הראשון על המת"ר נדחה ע"י ה-AER שאליו נשלח לראשונה.

רק ב-1992, לאחר נפילת המשטרים הקומוניסטיים בכל מדינות הגוש הסובייטי, התפרסם ספרו עב הכרס של קורנאי על "השיטה הסוציאליסטית", סיכום מקיף וכולל של מחקרו והשקפתו על השיטה על פני השנים. זהו ללא ספק אחד הספרים החשובים ביותר על השיטה ששבקה חיים. יש משום אירוניה בכך שהעבודה על הספר, שהחלה מספר שנים קודם לכן, ופרסומו, נדחו לטובת התמסרותו של קורנאי לעבודה, דחופה יותר בעיניו, על דרכי ה"מעבר" מסוציאליזם לכלכלת שוק. כך הפך הספר על השיטה הסוציאליסטית למעין הספד שלה ומצבה על קברה.

עם נפילת המשטר הקומוניסטי בהונגריה, במהלך 1989, הפנה קורנאי את עיקר עבודתו המחקרית, כמו כלכלנים רבים מסוגו, לדיון בדרכים למעבר (Transition) מכלכלה סוציאליסטית לכלכלת שוק. ספרו "הדרך לכלכלה חופשית" שפורסם באנגלית ב-1990 (קודם לכן בהונגרית) תורגם לשפות רבות והפך למוקד של הדיון בדרכי ה"מעבר" הרצויות, אורים ותומים לאלה ומטרה להתקפות לאחרים. בדרך כלל תמך קורנאי בגישה ההדרגתית ל"מעבר", בעיקר בזירה של התפתחות הסקטור הפרטי וההפרטה של התאגידים הממשלתיים. הוא שלל תכניות של הפרטה מהירה ושל חלוקת מניות החברות הממשלתיות לציבור. מהלך השינוי ההדרגתי צריך להביא בסופו של דבר לכלכלת שוק קפיטליסטית (ההדגשה שלו, עמ' 350-352) מבוססת על בעלות פרטית. קורנאי, שהיה מן המבקרים החריפים של הרפורמות החלקיות שהונהגו בהונגריה מאז 1968 ושהיו מבוססות על בעלות המדינה על רוב נכסי הייצור, שלל בתוקף הצעות שהיו מקובלות על רבים בהונגריה תחת הכותרת של "הדרך השלישית", דרך ביניים בין סוציאליזם לקפיטליזם, המבוססת על בעלות "משותפת" בצורות שונות של פרטים והמדינה.

בתחום אחד דגל קורנאי בשינוי מהיר, תחום היציבות המקרו-כלכלית. "מדינת הרווחה טרם זמנה" (Immature welfare state) שהמשטר הישן הוריש, הטיל עומס כבד על הממשלה לאחר המעבר. ליכויות הפנסיה הנדיבות, שירותי בריאות ושירותי רווחה אחרים, הוסיפו הפרלמנטים הדמוקרטיים (והפופוליסטיים) החדשים עוד כהנה וכהנה. וזאת בשעה שרמת

ההכנסה במדינה הייתה נמוכה והוסיפה לרדת, ויכולת המיסוי מצומצמת. אלה הקשו להשיג תקציב מאוזן וריסון האינפלציה, וקורנאי תמך בצמצום מסוים של שירותי הרווחה ובהעברת חלק מן האחריות עליהם (למשל חלק משירותי הבריאות) לסקטור השלישי והפרטי, וגם כאן זכה לקיטונות של ביקורת מבית. רק לאחר שהונגריה חוותה כמה שנים של קיפאון בצמיחה ואף ירידה בתפוקה, תמך קורנאי ב"חצי תפנית", עוד ביטוי מבית מדרשו, ולפיה ירוכז הריסון המקרו כלכלי במידת מה ובוהירות מרבית על מנת ליצור מקורות להגדלת ההשקעה והצמיחה (אך לא התצרוכת).

בניגוד לתקופת המשטר הישן היה עתה קורנאי מעורב עמוקות בוויכוחים הכלכליים ובניסיון להשפיע על מדיניות הממשלה, אבל גם זאת רק מעמדה מקצועית של כלכלן וחוקר וללא מעורבות פוליטית ישירה או אף השתייכות למפלגה או תנועה פוליטית כלשהי.

תיקצר היריעה מדיון בהיבטים רבים אחרים בספר, בן 461 עמודים בפורמט גדול, בנושאים כלכליים ואחרים, ואולי יותר מכל בהודמנות הנדירה לבחון הסתכלות עצמית של מדען על עבודתו שלו. יתרת הסקירה תוקדש לשני היבטים חשובים בספר: קורנאי כקומוניסט מאמין ואח"כ כ"חוזר בשאלה" ומערכת יחסיו עם המשטר עד לנפילתו, וקורנאי כיהודי.

קורנאי כקומוניסט וכ"חוזר בשאלה": קורנאי הצעיר היה קומוניסט ומרכסיסט נאמן מתוך שכנוע עצמי עמוק, רגשי ואינטלקטואלי. זאת על פי עדותו שלו החוזרת פעמים רבות בספר.³ את עיקר שנותיו כקומוניסט בילה קורנאי כעיתונאי בעיתון "אנשים חופשיים" (Szabad Nep), העיתון המרכזי של המפלגה הקומוניסטית (1947-1955), עד שפוטר עם רבים אחרים על רקע המאבק בין תומכי אימרה נוג' (Imre Nagy) שניסה להנהיג ב-1953, לאחר מות סטאלין, משטר יותר מתון, לבין האגף השמרני יותר שידו הייתה לבסוף (1955) על העליונה.⁴ גם התהליך של הכפירה במשטר ואח"כ במרכסיות התחיל אצל קורנאי מן הנקודה המוסרית: בעבודה העיתונאית נדרש קורנאי לא אחת לכתוב לא אמת, ומתי שהוא בראשית 1954 החל להתחמק ולסרב לעשות זאת. חשוב יותר, בקיץ 1954 נפגש קורנאי עם חבר ששחרר ממאסר של מספר שנים לאחר משפט על רקע פוליטי. עדות החבר על עינויים, על לחץ להודות בשקרים ועל עוות המשפט, כל אלה השפיעו על קורנאי לפתע, למרות שהיה מודע למעצרים ומשפטים ולידיעות על עינויים במשך שנים קודם לכן. קורנאי מדגיש נקודה זו על מנת למנוע מראית של "לא ידעתי ולא שמעתי". השכנוע העמוק באידיאולוגיה הקומוניסטית והתמיכה העיוורת במשטר הביאו אותו בשנים הראשונות להאמין כי ההאשמות (השווא) נכונות וכך גם פסקי הדין, וכי האמצעים הננקטים הכרחיים, כפי שגם התאבל על מות סטאלין באביב 1953. על פי עדותו, השיחה עם החבר ששחרר מן הכלא פקחה את עיניו. עם זאת, ושוב על פי עדותו, תהליך ה"חזרה בשאלה" היה

3 כשביקש לראשונה אשרת כניסה לארה"ב והצהיר, כפי שנדרש, שהוא היה חבר במפלגה הקומוניסטית סרב להצעת פקיד ההגירה לכתוב כי עשה זאת תחת לחץ. להפך, הוא הדגיש כי היה קומוניסט נאמן מתוך שכנוע פנימי עמוק.

4 אימרה נוג' עמד בראש ממשלת הונגריה בעת מרד 1956, הוא הודה ונכלא ע"י הצבא הסובייטי לאחר פלישתו והוצא להורג ב-1958.

ממושך. מה שקרה בשלהי הקיץ של 1954 הוא ש"ההסתכלות הקודמת שלי על העולם עורערה בשעה שהבסיס המוסרי שלה התמוטט... לא יכולתי לקבל ללא בדיקה מחדש את המבנה האינטלקטואלי העומד על יסודות מוסריים לא מקובלים ומופרכים" (עמ' 61). אך אח"כ: "איני אומר כי מכלול הרעיונות במוחי התפורר בבת אחת... זה לקח זמן רב... אך מיום זה והלאה סימני שאלה החליפו את סימני הקריאה... של כל המשנה של המפלגה הקומוניסטית, אותה קבלתי עד אז ללא ערעור" (שם). גילוי לב מדהים, מאוד אנושי, אך מעורר הרהורים...

קורנאי פוטר מן העיתון ב-1955 ואח"כ מן המכון הכלכלי של האקדמיה למדעים ב-1958, לאחר ש"וידוי" שמסר באסיפת צוות המכון נמצא לא משכנע, כפי שאמנם התכוון להיות, ומשורב להצטרף למפלגה, הפעם על רקע תמיכתו שלו ושל רבים מחבריו במהפכת 1956. בתקופה זו זנח את המרכסיות לחלוטין, ניתק כל מגע עם המשטר ועם פוליטיקה והחליט להכשיר עצמו ככלכלן "מערבי". עם זאת הוא החליט לא לפעול נגד המשטר ולא להצטרף ליוזמות שונות בכוון זה, כולל לא לפרסם ללא רשות, ועד כמה שניתן לא להפר את החוק. כאמור, למרות האפשרות לעשות זאת בעקבות אירועי 1956 קורנאי החליט לא לעזוב את הונגריה, ודרך ההתנהגות שנקט נתנה לו סיכוי של הישרדות בסיכון גבוה אך סביר. שנים אלה, בעיקר עד 1959, היו שנים של משטר קומוניסטי קשוח רווייות חקירות ומשפטים פוליטיים. קורנאי, שהוכר כמתנגד המשטר, עבר שורה של חקירות ובהן נדרש למסור אינפורמציה על מכרים ואחרים, ומבין אלה היו שנחקרו על דעותיו ומעשיו. כך היה בסיכון מתמיד של מעצר ומשפט. גם בתחום זה נקט קורנאי גישה מתפשטת: הוא ייענה לחקירה אך ימסור "מה שהנחתי שהחוקר כבר ידע. הייתי מוכן לחשוף עובדות שהנחתי שלא יזיקו לאלה שכבר במעצר" (עמ' 117). מדיניות כזו קל להגדיר, אך קשה לקבוע את גבולותיה בעת חקירה. ואכן לקורנאי תחושות קשות על מקרים שבהם אישר אינפורמציה שהייתה אמנם בידי החוקרים אך נגעה לגורל חברים.

עיון במסמכים שנפתחו לאחר חילופי המשטר גילה לקורנאי מקרים של לפחות קולגה אחד, אפילו חבר, שמסר אינפורמציה "מרשיעה" עליו ועל אחרים, גם אנשים חופשיים וגם כאלה שהיו באותה עת במאסר, מעבר לכלל שהוזכר לעיל. מקרים רבים כאלה דווחו בשנים שלאחר נפילת הקומוניזם ופתיחת הארכיונים של השירותים החשאיים.⁶ לקורנאי גרם הגילוי משבר אישי קשה עוד יותר.

להחלטה להימנע מפרסום מאמרים ומחקרים באורח לא חוקי וללא רשות השלטונות הייתה משמעות מרחיקת לכת לחוקר המעוניין לפרסם את מחקריו: הם צריכים לקבל את אשור השלטונות וזו הגבלה חמורה על מה שניתן לכתוב. קורנאי קבל על עצמו מה שהוא מכנה "צנזורה עצמית", הימנעות מכתובת חומר שסביר שייפסל. זו מגבלה חמורה על חוקר העוסק בביקורת השיטה הכלכלית של תכנון מרכזי ושל כלכלת הונגריה. מה עוד שקורנאי גם שלל את טכניקת הכתיבה "בין השורות", של זריעת רמזים על כוונותיך מבלי לפרט אותם במפורש, שהייתה מקובלת על רבים בגוש המזרחי, וכן הוא שלל כתיבה של חצאי אמיתות. הדוגמה הבולטת בעבודתו של קורנאי בהקשר זה היא ההימנעות מכתובת הפרק האחרון בספרו על "כלכלה של מחסור", פרק הקושר את שורש ההסברים הכלכליים של

תופעת המחסור לאופי המשטר הפוליטי (עמ' 242-244, 253-255, 261-262). כאן יש, עם כך, פשרה מכאיבה למען ההישרדות תוך המשך עבודה ופרסום.⁶ מי אנו שנפסק. בתחום אחד קורנאי סטה מן ההחלטה שלא להפר את החוק: הוא נהג לשלוח תרגום לאנגלית של עבודותיו החשובות לפרסום במערב, וכמעט כל העבודות שנשלחו נתקבלו לפרסום ופורסמו בהקדם בכתי הוצאה טובים ובתקופונים מדעיים מובילים (ראה רשימת הפרסומים), ועבודותיו העיקריות גם תורגמו לשפות רבות. קורנאי מסתמך כאן על התקדים של החייל האמיץ שוויק שגם הוא נמנע מלבקש רשות לדברים שידע מראש כי התשובה עליהם תהיה שלילית (עמ' 139).

הגישה של קורנאי בכל התחומים האלה הייתה של אי הסכמה גלויה עם השלטון, של אי שיתוף פעולה בשום תחום, אך גם לא של התרסה ופעילות בניגוד לחוק. גישה יותר פרגמטית זו היא אולי פחות הרואית, אך עדיין הרואית ועוד איך ("עד שתגיע למקומו..."). קורנאי עצמו מהסס מלפסוק אם זו אכן הייתה הדרך הראויה, ולא לבו לשפוט. קורנאי מצויר תמונה מלאה גוונים של אפור ושל דילמות מוסריות, כל כך שונה מניגודי השחור-לבן המופיעים בתיאורים רבים על ניסיונות דומים, וזהו ביטוי נוסף של גבורה עצורה.

קורנאי כיהודי: קורנאי נולד בבודפשט למשפחה יהודית מתבוללת. אביו היה עורך דין שייצג בעיקר חברות גרמניות שעשו עסקים בהונגריה וראה עצמו כבן התרבות הגרמנית וההונגרית. חוקי הגזע האנטי-יהודיים שנחקרו בשלהי שנות השלושים ובזמן המלחמה ע"י ממשלת הונגריה פגעו בפרנסת המשפחה והדגישו את השתייכות בניה כיהודים, כפי שגם עשתה האנטישמיות שקדמה לאלה. לאחר הכבוש הגרמני ב-1944 החל ריכוז היהודים וגירושם למחנות עבודה והשמדה. אביו של קורנאי סרב להסתתר, נשלח לאושוויץ ושם נרצח. שארית המשפחה ניצלה בדרכים שונות של הסתרה, זיוף מסמכים, ובריחה עד כניסת הצבא הסובייטי. את הצטרפותו לשורות הקומוניסטים מסביר קורנאי קודם כל כתגובה להצלת היהודים שנתרו, וכן משום שהקומוניזם, כפי שהוא הכירו, שלל את האנטישמיות להלכה ולדעתו גם למעשה. רק מאוחר יותר למד קורנאי על עקרונות הקומוניזם והמרכסיות והודה אתם גם אינטלקטואלית.

למרות הדברים הנ"ל, מאז ועד לנפילת המשטר הקומוניסטי ב-1989 לא ייחס קורנאי להיותו יהודי כל משמעות. את שם המשפחה של אביו, קורנהאוזר (Kornhauer) הוא המיר בקורנאי (Kornai) ככוונה מודעת על מנת להיטמע בחברה הכללית. הוא שלל מכל וכל את הטענות הרווחות שהיהודים נוקטים עמדות שונות מאלה של כלל האוכלוסייה. הוא התקומם במיוחד נגד אלה הטוענים כי ליהודים נטייה רבה יותר לתמוך בקומוניסטים וכיוצא באלה ("אמנם מרכס היהודי, אנגלס, לנין וסטאלין לא", עמ' 25). חזרתה של האנטישמיות הגלויה לאחר נפילת המשטר הקומוניסטי, ע"י יחידים אך גם קבוצות ומפלגות פוליטיות שונות, חייבה התייחסות מצדו, וזו הייתה בדרך כלל ע"י הדגשה פומבית של זהותו כיהודי (עמ' 386-387). זו גישה מורכבת ובעיני קצת מוזרה, בעיקר ההתעלמות מהאנטישמיות, גם השלטונית, בתקופה הקומוניסטית. קורנאי ביקר בישראל וכלל תמונה מן הביקור באוסף התמונות המצורף לספר.

קורנאי בחר לספרו את כותרת המשנה הלא רגילה: "זיכרונות 'לא שגרתיים' (Irregular)

6 קורנאי נזהר לא לייחס חולשות אחרות בעבודה זו ל"צנזור עצמי".

של טיול אינטלקטואלי". אכן, מאוד לא רגילים, אך מלמדים כל כך הרבה על הניסיון האנושי ועל ההתחבטויות הרגשיות והשכליות בתקופה מורכבת וקשה מכל כך הרבה בחינות.

מקורות

- Berliner J. (1957), *Factory and Managers in the Soviet Union*, Harvard University Press, Cambridge Mass.
- Berliner J. (1966), "The Economics of Overtaking and Surpassing", Rosowsky H. (ed.), *Industrialisation in Two Systems: Essays in Honor of Alexander Gerschenkron*, New York, 159–185.
- Granick D. (1954), *Management of the Industrial Firm in the USSR*, New York.
- Granick D. (1960), *The Red Executive*, New York.
- Grossman, G. (1962), "Communism in a Hurry: the Time Factor", Brumberg A. (ed.), *Russia Under Khrushchev*, New York, 215–218.
- Kornai J. (1959), *Overcentralization in Economic Systems, A Critical Analysis Based on Experience in Hungarian Light Industry*, Oxford. (Hungarian version, 1957).
- . (1971), *Anti-Equilibrium*, Amsterdam.
- . (1972), *Rush versus Harmonic Growth: Meditation on the Theory and on the Policies of Economic Growth*, Amsterdam.
- . (1980), *Economics of Shortage*, Vol. I and II, Amsterdam.
- . (1986), "The Soft Budget Constraint", *Kyklos* 39(1), 3–30.
- . (1990), *The Road to a Free Economy: Shifting from a Socialist System. The Example of Hungary*, New York. (Hungarian version, 1989).
- . (1992), *The Socialist System*, Princeton.
- . (2006), *By Force of thought: Iregular Memories of an Intellectual Journey*, MIT Press, Cambridge Massachusetts, London.
- Kornai J. and Liptak T. (1965), "Two Level Planning", *Econometrica*, 33(1), 141–169. (The original Hungarian version, 1962).
- Malinvaud E. (1967), "Decentralized Procedures for Planning", Malinvaud E. and Bacharach M.O.L. (eds.), *Activity analysis in the Theory of Growth and Planning*, London; New York.
- Nove, A. (1958), "The Problem of Success Indicators in Soviet Industry", *Economica* 25, 1–13.

הרבעון לכלכלה

כתב העת של האגודה הישראלית לכלכלה
יוני 2008, 55.02

בחסות:
קרן הוטברג
הבורסה לניירות ערך
בנק ישראל
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
אוניברסיטת בר-אילן
מכון למחקר כלכלי ע"ש מוריס פאלק
אוניברסיטת העברית
אוניברסיטת חיפה
המרכז לפיתוח ע"ש פנחס ספיר ליד
אוניברסיטת ת"א
המכללה האקדמית ספיר
המכללה האקדמית עמק יזרעאל
המרכז האקדמי הפין
הקרית האקדמית קריית אונ

אילן ביג'אני ומואהיל סולטן

המודל הפרוגרסיבי, תהליך התפייסות כלכלי לאורך
בסכסוך

שילה ליפשיץ ושלומית פלדשטיין

התרומה האקדמית של הוקרים ומוסדות לרבעון לכלכלה
בעשור האחרון

עדי בנדר וליאור גאלו

השפעת שינויים בשכר, בתוצר ובמאפיינים הדמוגרפיים
של עובדים על שעות העבודה

דוד הוטנברג

התחרותיות בענף הבנקאות: היבטים תיאורטיים וראיות
אמפיריות מישראל ומח"ל

מיקי מלול וישראל לוסקי

שכר מונימום לצעירים מס הכנסה שלילי למבוגרים

סקירת ספרות

גור עופר

בכוח המחשבה: זיכרונות בלתי שגרתיים של מסע
אינטלקטואלי מאת יאנוש קורנאזי

תקצירים באנגלית

The Economic Quarterly

The Journal of the Israeli Economic Association
55:02, June 2008

Ilan Bijaoui and Suhail Sultan

The Progressive Model: an Economic Reconciliation Process for Regions in Conflict

Shilo Lifschutz and Shlomit Feldshtein

Contributing Authors and Institutions to the Economic Quarterly: 1997-2007

Adi Brender and Lior Gallo

The Effect of Changes in Wages: GDP and Employee Characteristics on Working Hours

David Ruthenberg

Competition in the Banking System: Theoretical Aspects and Empirical Evidence from Israel and Abroad

Miki Malul and Israel Luski

Minimum Wage for Younger and Earned Income Tax Credit for Older Workers

Literature Review

Gur Ofer

By Force of Thought: Irregular memoirs of an Intellectual Journey by Janos Kornai

Abstracts in English

Sponsors

Rothberg Fund
Tel-Aviv Stock Exchange
Bank of Israel
Ben Gurion University of the Negev
Bar-Ilan University
The Maurice Falk Institute for Economic Research, The Hebrew University
University of Haifa
The Pninas Sapir Center for Development
Next to Tel-Aviv University
Sapir Academic College
The Academic College of Yezreel
Ruppin - The Academic Center
Ono Academic College